

крема, принципу *pacta sunt servanda* та принципу добросовісності, позаяк тільки так можна забезпечити ефективну реалізацію та дієвість міжнародного права.

Крім того, важливо наголосити, що на практиці норми національного права необхідно тлумачити й застосовувати в такий спосіб, щоб це відповідало нормам і принципам міжнародного права.

Джерела

1. Буроменський М. В. Міжнародне право: Навч. посіб. – К.: Юрінком інтер, 2005. – 336 с.
2. Лукашук І. І. Международное право: Учебн. – М.: БЕК, 1996. – С. 224.
3. Мережко О. О. Співвідношення міжнародного і національного пра-

ва // Юридичний журн. – 2009. – № 2.

4. Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України // Віче. – 2007. – № 5–6. – С. 72–74.

5. Черниченко С. В. Теория международного права. В 2-х т. Т. 1: Современные теоретические проблемы. – М., 1999. – С. 151.

Становлення та розвиток судового красномовства як складової юридичної риторики в Античну епоху

25

Ольга ОЛІЙНИК,
ректор Міжгалузевого інституту
управління, професор

Історично юридична і, власне, класична риторика беруть свої витoki із надр судової риторики Античної Греції. Одним із засновників риторики є Горгій Леонтинський (485–380 до Р. Х.). Саме він заклав фундамент вчення про аргументацію й основи теорії аргументації, виділив риторичні фігури та створив школу риторів. У свою чергу, автором вчення про риторику як мистецтво полеміки, мета якої – перемога у спорі, вважається Протагор з Абдери (480–410).

Розвиткові судового красномовства в давній Греції значною мірою сприяли закони афінського правителя Солона (594 р. до н.е.), на підставі яких запроваджувався змагальний судовий процес. Згідно із законами кожний афінянин мусив особисто захищати свої інтереси в суді в рівному «двобої», бо участь представників дозволялася лише у виняткових випадках, наприклад, у справах, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх.

Із плином тисячоліть принцип змагальності в судовому процесі, що забезпечував рівність сторін, було відроджено під час формування й демократичних держав.

У суді за часів Солона обвинувачуваний, виступаючи перед суддями, прагнув не так переконати їх у своїй невинуватості, як розчулити, привернути до себе їхні симпатії та

приятель, для чого залучав численні прийоми психологічного впливу на суддівську аудиторію, яка налічувала тоді більш як 500 осіб. Складність судової процедури і необхідність здійснення судового самозахисту в Стародавніх Афінах слугували заохочувальним чинником для оволодіння кожним громадянином майстерністю судового красномовства, а також змушувала шукати фахівців, які могли б на високому професійному рівні скласти для учасника судового процесу промову в письмовій формі. Авторів таких письмових судових промов називали логографами. Іноді один і той же логограф писав промови для опонентів: тобто те, що він міг стверджувати в одній промові, в іншій, складеній для протилежної сторони процесу, він же все і спростовував. Потреба у формуванні

письмових виступів і необхідність в їх же усній інтерпретації в суді спричинили потребу у професійному оволодінні мистецтвом судової риторики, сприяла формуванню риторичних шкіл.

Першими почали досліджувати ці проблеми софісти. Софістичній риториці був притаманний демократичний дух, у ній простежувалося прагнення допомогти кожному, хто бажав навчитися мистецтву красномовства, вмінню переконливо й аргументовано сперечатися зі своїми опонентами. Софісти також приділяли значну увагу вихованню у своїх учнів хисту до свободи висловлювання власних думок та вміння їх відстоювати і захищати, не зважаючи на будь-які авторитети. Чимало уваги приділяли вони і спеціальним питанням, наприклад, методиці проголошення та прави-

лам побудови судових промов. Серед відомих софістів у скрижали історії занесено імена таких учених, як Протагор, Продік, Антіфонт, Ксеніад, Меліс та ін.

На жаль, із плином часу софістика трансформувалась у словесне фехтування, за якого нерідко навмисно порушували закони та правила логіки, застосовували некоректні з позиції моралі та юриспруденції методи ведення полеміки.

Свідченням того, що риториками не народжуються, а хист цей можна набути шляхом ретельного і наполегливого самовиховання, може слугувати особистий приклад Демосфена, одного з найвидатніших риторів Античної епохи. Життєві обставини стали поштовхом для відстоювання ним у суді своїх прав на викрадену його опікунами батьківську спадщину. До захисту своїх прав у суді Демосфен готувався протягом чотирьох років, навчаючись майстерності судового красномовства у кращого афінського адвоката того часу. Судовий процес у справі Демосфена тривав ще п'ять років. За дев'ять років Демосфен набув великої майстерності не тільки в усному риторичному виступі, а й у написанні судових промов. Готуючись ретельно до усних промов у суді, він позбувся складних природних дефектів мовлення, максимально виправив дикцію, подолав невпевненість у собі. Письмові праці Демосфена, що дійшли до наших часів, свідчать також про набуття ним уміння використовувати доказову базу, долучаючи до справи численні факти та яскраві влучні приклади.

Значний слід в історії юридичної риторики залишив по собі афінський оратор та *логограф* Лісій (близько 445–380 рр. до н. е.). Навчаючись риторики у софістів, Лісій став автором майже 400 судових промов, які він готував у письмовому вигляді як логограф для інших осіб, а також для власних ораторських виступів. Як казали сучасники Лісія, його судові промови відзначалися простотою викладення, логічністю та виразністю. Позитивні риси промов Лісія: усі його висловлювання були стислими, симетричними та надзвичайно виразними. Вважається, що саме Лісій започаткував основи жанру *судової мови*. Йому належить також авторство еталона стилю, композиції та аргументації у судовому дискурсі. Саме Лісій став взірцем для судових ораторів майбутніх поколінь.

Риторичне вчення Сократа впливає з його філософії. Філософія в розумінні Сократа –

це «вчення про те, як варто жити». Метод Сократа сформувався в ході дискусій, особистим учасником яких він був. У диспуті або мовному спорі його цікавив насамперед зміст порушеної теми спору. Сократ умів переконати будь-кого зі своїх співрозмовників. При цьому він усіляко уникав зовнішніх ефектів і водночас прагнув підкорити супротивника суб'єктивною діалектикою своїх міркувань. Великим даром Сократа вважається його вміння збирати доказову базу.

Вміло поставленими запитаннями Сократ демонстрував співрозмовникові відсутність у нього знання і чіткості розуміння предмета спору через надмірну зарозумілість. Одночасно Сократ прагнув не принижувати опонента, а допомогти йому самостійно відшукати істини. Основним прагненням Сократа у спорі було довести риторичному супротивникові, що тільки «глибокі знання породжують розуміння проблеми». Застосовуючи індуктивний метод, він примушував співрозмовника через поступове ознайомлення з фактами формувати загальне поняття проблеми.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад риторики як науки належить Платону (близько 427–347 рр. до н. е.). Саме він заклавав системні основи теорії ораторського мистецтва. Платон виокремлював у юридичній промові складові, виділяв її загальні та спеціальні принципи побудови. Вчений вважав, що оратор не повинен механічно запозичувати чужі думки, а має самостійно відшукати й усвідомити зміст своєї майбутньої промови. Платон був переконаний, що в судах «абсолютно нікому немає діла до істини, а є потреба лише в переконливості красномовства ратора».

На думку Платона, оратор мав нехтувати істиною і свою промову будувати так, щоб вона здавалася слухачам правдоподібною. Тобто красномовство Платона спрямовувалося передусім на те, щоб впливати й переконувати. На відміну від Сократа, Платон закликав ігнорувати доказовість питання, агітував лише за емоційну промову оратора, який впливає на аудиторію тільки за допомогою певних прийомів та засобів красномовства.

Платон виводить головний принцип красномовства – переконати аудиторію в тому, що є справедливо, а що погано. Слухач має прийняти на віру те, що виголосить йому в емоційній промові оратор. Отже, на думку вченого, не доказування є осно-

вою ораторського мистецтва, а емоційний вплив, емоційне переконання, і в цьому вбачається негативна сторона теорії Платона. Адже прагнення емоційного впливу та зовнішнього ефекту призвело до вільного тлумачення факту як такого, надання йому лише емоційної оцінки, що залежала від сприйняття цього факту оратором та аудиторією.

Перша теорія ораторського мистецтва, яка залишається актуальною і для сьогодення, сформувалась у 335 р. до н. е. і пов'язана з іменем давньогрецького філософа, логіка і ратора Арістотеля (348–322 рр. до н. е.).

Арістотель розглядав ораторське мистецтво у філософському аспекті, акцентуючи увагу на його етичних й естетичних функціях. Саме йому вдалося «реабілітувати риторику», очистивши її від негативних елементів «пізньої софістики», зокрема, як засобу маніпуляції з людською свідомістю. Він обґрунтував положення про те, що риторика має ґрунтуватися на припустимих засобах переконання.

Арістотеля вважають автором «теорії суперечки або дискусії». Він розрізняв:

- 1) діалектику як «мистецтво сперечатися для встановлення істини»;
- 2) еристику як «мистецтво стверджувати і доводити свою правоту в суперечці»;
- 3) софістику як «прагнення добитися перемоги в суді – шляхом навмисного використання недостовірної інформації (доказів)».

Аналізуючи сутність ораторського мистецтва, Арістотель говорить про єдність трьох елементів такого мистецтва: оратор – предмет виступу – слухач. Крім того, Арістотель розробив теорію класичного стилю в риторичі.

В його настановах ораторам він проголошує: «Той стиль і ті судження будуть витонченими, які відразу знайомлять нас із суттю проблеми, а поверхові судження ніколи не будуть у шані, як і судження, що є незрозумілими. А найбільше треба поважати ті судження, які супроводжуються появою нового знання, якого раніше не існувало».

Крім того, Арістотелю належить авторство ідеї риторичного доказування та риторичних доказів. На його переконання, оратор має опиратися тільки на логіку, не забуваючи при цьому про цінності та психологічну сторону предмета переконання. З огляду на важливість останнього не випадковим є те, що значна за обсягом частина «Риторичі» Арістотеля присвячена аналізу різноманітних типів аудиторії.

Він наголошував, що ритор має обов'язково орієнтуватися на аудиторію, враховуючи її віковий, соціальний, статевий, фаховий склад.

Арістотель здійснив класифікацію риторичних промов за видами, розрізняючи серед них дорадчі, судові та епідектичні. Метою дорадчих промов є схилити чи відмовляти, судових – обвинувачувати чи виправдовувати, епідектичних – схвалювати чи критикувати.

Антична судова риторика стародавньої Греції віднайшла подальше втілення в культурі стародавнього Риму. Саме в цю епоху бурхливо розвивається юриспруденція, тому навіть під час занепаду античної культури наприкінці епохи саме юридична, зокрема судова, риторика інтенсивно розвивається і прогресує.

За часів розквіту Римської республіки започатковується новий етап історії ораторського мистецтва, з яким нерозривно пов'язане ім'я Марка Тулія Цицерона (106–43 рр. до н. е.).

Римська школа красномовства була представлена двома стилями риторики, такими, як азіанізм та аттицизм.

Азіанізм панував у Римі до 50-х років I ст. до н. е. Представниками цього стилю вважаються Гермоген та Феодор Годарський. Ці ритори перетворювали свої публічні промови на яскраве і темпераментне театральне видовище, за допомогою якого дуже ефектно підносили натовпу свої ідеї. Вони всіляко підтримували пафос та екзальтацію юрби. Зокрема, саме в цьому стилі виголошував свої промови видатний оратор Цицерон.

Цицерон називав риторику «матір'ю усього, що добре зроблено і сказано». Він був прибічником простого, блискучого, пристрасного, патетичного ораторського стилю, а складовими успіху оратора вважав освіту та природний дар красномовства. За своє життя він виголосив понад сто промов, які стали класичним надбанням наступних поколінь усього світу. Він провів на форумі у Римі майже 40 років і був справжнім ідейним «спікером» римського Сенату.

Цицерон прославився як судовий оратор, особливо своїми знаменитими виступами проти сицилійського намісника Верреса, казнокрада, що чинив беззаконня.

Обов'язком оратора, вважав Цицерон, є «вміння знайти предмет міркування, надати йому словесної форми, розмістити у правильно-му порядку матеріал і викласти

його. При цьому ораторові належить привернути до себе увагу слухачів, викласти сутність справи та висвітлити її основні положення, посилити їх аргументами; відхилити думку опонентів, занизити вагомість їхніх доказів і наприкінці – надати блискучості своїм висновкам».

На основі принципів Цицерона Квінтіліан створив оригінальну систему навчання риторики у вигляді письмових «риторичних правил та настанов».

Аттицизм своїм запровадженням як стиль завдячує Юлію Цезарю. Тобто переважання аттицизму в суспільстві історично пов'язане з падінням республіканського ладу в Римі і знищенням у зв'язку з цим демократичної традиції «свободи виступу». Аттицизм, на противагу азіанському стилю, відрізнявся монотонністю, суворо обмеженим набором жестів оратора, декларативністю і примітивізмом аргументації. Його представники проповідували витончену образність та інтелектуальність промови. Оратор спокійно і пишномовно викладав свою точку зору аудиторії, не звертаючи жодної уваги на останню.

Підсумовуючи надбання Античної епохи в частині розвитку юридичної риторики, слід зазначити, що саме в цей період історії відбувалося формування риторики як науки. В цю епоху було закладено основи класичної та судової риторики, сформовано фундамент тісно пов'язаних із риторикою інститутів доказування, обґрунтування та переконання, теорії аргументації та теорії комунікації. Саме на цьому етапі історії відбулося зближення риторики з логікою та психологією, а також з етикою. Античний епос сучасне демократичне суспільство має завдячувати формуванням і запровадженням принципу змагальності в судовому процесі, який забезпечує рівність сторін у спорі за будь-яких обставин.

Джерела

1. *Борухович В.* Ораторское искусство Древней Греции // Ораторы Греции. – М., 1989. – С. 7–8.
2. *Гаспаров М. Л.* Цицерон и античная риторика. – В кн.: Цицерон и античное ораторское искусство. – М., 1994.
3. Риторика загальна та судова: Навч. посіб. / С. Д. Абрамович, В. В. Молдован, М. Ю. Чикарькова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
4. *Сагач Г. М.* Риторика: Навч. посіб. для студентів серед. і вищ.

навч. закладів. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – С. 28.

5. *Сагач Г. М.* Риторика: Навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Там само. – С. 29.

6. *Цицерон Марк Туллий.* Три трактата об ораторском искусстве. – М., 1972; Античные риторики. – М.: МГУ, 1979.

День

26 вересня – Європейський день мов

Цей день в Європейському Союзі відзначають із 2001 року. Рада Європи оголосила його, аби привернути увагу до проблеми вивчення іноземних мов. Мета – суто прагматична: підвищити рівень міжкультурного та міжмовного взаєморозуміння в багатонаціональній Європі.

Усіляко заохочується вивчення більш як однієї іноземної мови, а не лише англійської, котра цілковито домінує з кінця минулого століття, засмічуючи інші мови непотрібними запозиченнями. Наголошується на необхідності вивчення мов громадянами у літньому віці.

Важливий аспект офіційної мовної політики Євросоюзу – збереження й розвиток автохтонних мов, якими розмовляє обмежена кількість людей. Ці мови не слід плутати з мовами національних меншин, емігрантів.

На території Європейського континенту в його умовних кордонах (до Уралу) загалом налічується 225 автохтонних мов, понад 2/3 з яких або вже вимерли, або перебувають на межі зникнення – кельтські мови чи мови колись підкорених народів Російської Федерації.

Мовна картина Європи в ХХ столітті значно збагатилася внаслідок масових міграцій. За даними недавнього опитування, в Лондоні нині мешкають носії 336 мов світу. Водночас дуже часто наплив мігрантів призводить до погіршення становища автохтонних мов. Саме так сталося в Україні.

Найпоширенішою мовою Європейського Союзу є німецька – близько 95 млн. носіїв. Французькою розмовляють 66 млн. людей, англійською – 63, італійською – 60 млн.

Ю. П.

